

Ks. Tomasz Błaszczyk

DOMY ZAKONNE ŚLĄSKIEJ PROWINCJI JEZUITÓW W LATACH 1755-1776

Zajęcie Śląska przez Prusy (1742) przyczyniło się do istotnych zmian w życiu nie tylko politycznym tej prowincji. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj polityka wyznaniowa prowadzona przez króla pruskiego Fryderyka II, która daleka była od ekspiacyjnych form pobożnościowych. Król pruski, będąc agnostykiem i zwolennikiem filozofii oświeceniowej, nie akceptował żadnego związku wyznaniowego¹. Jednakże napotykając na Śląsku silny żywioł katolicki, pozornie respektując wszystkie jego prawa, dążył do osłabienia wpływu Kościoła katolickiego.

Fryderyk II, kierując się realiami politycznymi, wykorzystywał struktury kościelne do jeszcze większego scentralizowania państwa, którym rządził według zasad absolutyzmu oświeceniowego. Celem jego rządów, a zwłaszcza decyzji politycznych, było uzyskanie przez Prusy statusu mocarstwa europejskiego. W urzeczywistnieniu jego aspiracji politycznych pomocnym miał się okazać Kościół katolicki, który został poddany pod nadzór państwowy².

¹ P. MAI. *Kościół katolicki na pruskim Śląsku od roku 1740 aż do upadku monarchii w 1918 roku*. W: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*. Red. K. Matwijowski. Wrocław 2001 s. 101.

² Z. ZIELIŃSKI. *Fryderyk II Hohenzollern*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 5. Red. L. Bieńkowski [i in.]. Lublin 1989 kol. 742.

Tak rozumiana polityka wyznaniowa spowodowała zmianę dotychczasowego statusu Kościoła katolickiego na Śląsku. Jego uprzywilejowana pozycja z czasów habsburskich w pruskiej rzeczywistości musiała doznać znacznego uszczerbku. Sprawy wewnętrzne Kościoła musiały ustąpić miejsca realiom politycznym. Racja stanu, która była jedyną normą państwową wymuszała na Kościele katolickim respektowanie i realizowanie wszelkich zarządzeń władzy wykonawczej. Płacenie wysokiego podatku dochodowego przyczyniało się do ruiny ekonomicznej poszczególnych placówek duszpasterskich. Zakony zmuszane były do zakładania i prowadzenia często nierentownych fabryk. Brak powołań kapłańskich spowodowany był zakazem przyjmowania kandydatów spoza Śląska. Nadto, liczba zakonników w poszczególnych klasztorach musiała być uzgadniana z władzami rządowymi, a każde przyjęcie do zakonu wymagało aprobaty rządu pruskiego. W końcu nie udzielano pozwolenia na wstąpienie do nowicjatu mężczyzn silnych i zdolnych do służby wojskowej³. Apogeum absurdu politycznego oraz relacji władzy pruskiej do Kościoła było wymuszanie na zakonach powołanie nowych prowincji zakonnych ograniczonych tylko do terytorium Śląska.

1. ZNACZENIE JEZUITÓW NA ŚLĄSKU

W 1540 r. papież Paweł III bullą *Regimini militantis* zatwierdził zakon Towarzystwa Jezusowego, przyczyniając się tym samym do jego dynamicznego rozwoju pod względem tak ilościowym, jak i geograficznym⁴. Zaangażowanie się jezuitów w wewnętrzną reformę Kościoła i podjęcie walki z reformacją protestancką przyczyniło się do ich szerokiej działalności dydaktyczno-wychowawczej i misyjnej. Ich praca popierana przez władze kościelne i świeckie otwierała im szerokie możliwości oddziaływania, a rozwój liczebny zakonu pozwalała na zakładanie placówek zakonnych w różnych częściach świata.

W pierwszych 16 latach swego istnienia zakon jezuitów mógł się wykazać liczbą około 1 000 zakonników rezydujących w prawie 100 domach, zlokalizowanych w 13 prowincjach⁵. W tym czasie istniało

³ A. BOLLMANN. *Die Säkularisation des Zisterzienserstiftes Leubes*. Breslau 1932 s. 31.

⁴ L. GRZEBIEN. *Jezuici*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 7. Red. S. Wielgus [i in.]. Lublin 1997 kol. 1254-1255.

⁵ B. KUMOR. *Historia Kościoła*. Cz. 5. Lublin 1984 s. 159.

już 5 prowincji obejmujących kraje europejskie⁶. W 1551 r. powstała prowincja niemiecka, z której 5 lat później wyłoniono prowincję dolnoniemiecką i górnoniemiecką. Z tej ostatniej w 1563 r. utworzono prowincję austriacką⁷. Szczęólnego znaczenia nabrały tu kolegia jezuickie zlokalizowane w Wiedniu (1552) i Pradze (1556).

Gwałtowny rozwój Towarzystwa Jezusowego sprawił dalsze tworzenie prowincji zakonnych. Już w 1623 r. z austriackiej prowincji wydzieliła się prowincja czeska⁸. Do tej właśnie prowincji należały wszystkie placówki jezuickie będące na Śląsku. Przynależność Śląska do prowincji czeskiej była tym bardziej uzasadniona, że śląskie kolegia jezuickie swój początek zawdzięczają kolegium praskiemu⁹.

Na Śląsku jezuita rozwinięli owocną działalność duszpasterską oraz oświatową. Po sprowadzeniu do Wrocławia przez biskupa Marcina Gerstmana w 1581 r. rozpoczęli działalność kaznodziejską, a ich kunszt słowa ściągał do świątyni rzesze wiernych¹⁰. Istotną pomocą w umacnianiu katolickiej religii okazała się katechizacja, którą jezuita ogarniali wszystkie stany społeczne. Posługiwali się przy tym katechizmem Piotra Kanizjusza¹¹. Organizując procesje z Najświętszym Sakramentem między innymi w uroczystość św. Ignacego Loyoli czy też w uroczystość Bożego Ciała przyczyniali się do rozwoju kultu Eucharystii na Śląsku¹². Obok kultu eucharystycznego rozwijali pobożność maryjną, która formowała i umacniała pobożność katolików. Ponadto prowadzili duszpasterstwo więzienne, a także angażowali się

⁶ GRZEBIEŃ. *Jezuici*. kol. 1255.

⁷ Z. LEC. *Placówki jezuickie na Śląsku do kasaty zakonu*. W: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego*. s. 83.

⁸ A. FECHTNEROVA. *Rektori koleji Tovarysstva Jezisova v Cechach, na morave a ve Slezsku do roku 1773*. T. 2. Praha 1993 s. 615; B. DĄBROWSKI. *Zakony na Śląsku od połowy XVIII wieku do Kulturkampfu*. Helmstedt – Warszawa 2005 s. 96.

⁹ LEC. *Placówki jezuickie na Śląsku*. s. 83.

¹⁰ T. BŁASZCZYK. *Zakony na Śląsku w czasach reformacji i reformy kościelnej oraz ich znaczenie*. „Saeculum Christianum” 8:2001 nr 1 s. 27.

¹¹ Z. LEC. *Jezuici we Wrocławiu (1581-1776)*. Wrocław 1995 s. 50.

¹² K. MATWIŁOWSKI. *Uroczystości, obchody i widowiska w barokowym Wrocławiu*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1969 s. 94-95; Z. LEC. *Jezuici a Eucharystia*. W: *W blasku Eucharystii. Materiały z sympozjum „Eucharystia w dziejach Kościoła na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem Śląska” oraz z XXVI Wrocławskich Dni Duszpasterskich*. Red. I. Dec. Wrocław 1996 s. 105.

w pracę wśród chorych¹³. Ważnym czynnikiem w pracy duszpasterskiej podjętej przez jezuitów okazały się misje, których celem było rozbudzenie życia religijnego oraz rekolekcje, które miały kształtować gorliwych katolików.

Wielkie zasługi mieli jezuita również na polu oświatowym, przyczyniając się do rozwoju szkolnictwa katolickiego na Śląsku. Ich praca wychowawcza i dydaktyczna miała na celu wykształcenie i przygotowanie kandydatów do różnych zadań w Kościele i społeczeństwie¹⁴. W czasach kontreformacji prowadzili na wysokim poziomie jedną z najstynniejszych szkół *Gymnasium Carolinum* w Nysie¹⁵. Również w Kłodzku przejmując prowadzoną wcześniej przez kanoników regularnych szkołę, doprowadzili ją do znacznego poziomu i nadali jej kształt pełnego gimnazjum¹⁶. W innych miastach Śląska, w których jezuita prowadzili ożywioną działalność duszpasterską, zakładali własne szkoły o charakterze gimnazjalnym, które niejednokrotnie były jedynymi placówkami oświatowymi średniego szczebla. Oprócz Kłodzka i Nysy ten stan funkcjonował także w Opolu. Założenie gimnazjum w Świdnicy spowodowało zamknięcie w tym mieście szkoły protestanckiej. Natomiast we Wrocławiu i Brzegu gimnazja jezuickie funkcjonowały obok szkół protestanckich¹⁷. Oprócz gimnazjów, które cieszyły się wielkim uznaniem wśród społeczności śląskiej, jezuita prowadzili także szkoły o nieco niższym standardzie oświatowym. Warto wspomnieć o szkole łacińskiej w Jeleniej Górze, która została przejęta przez jezuitów od protestantów. Szkoła ta nie mogła

¹³ Z. LEC, *Jezuici w Żaganiu w latach 1628-1776. Dzieje i działalność*. „Colloquium Salutis” 25:1993 s. 315.

¹⁴ Zob. B. CLEMENZ, *Geschichte des schlesischen Bildungswesens in Mittelalter*. Liegnitz 1927.

¹⁵ J. MANDZIUK, *Nysa jako ośrodek kultury w XVI i XVII w.* „Colloquium Salutis”. 8:1976 s. 93; TENŻE, *Rola Kościoła katolickiego w szerzeniu oświaty na Śląsku do czasów pruskich*. „Colloquium Salutis” 14:1982 s. 165.

¹⁶ H. SCHULTE, *Beiträge zur Geschichte des Schulwesens in Glatz und des Gymnasiums insbesondere*. W: *Festschrift zur Feier des dreihundertjährigen Bestehens des Königlichen Katholischen Gymnasiums zu Glatz 1597-1897*. Glatz 1897 s. 87-89.

¹⁷ L. HARC, *Szkoły jezuickie na Śląsku. Zarys problematyki*. W: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6-8 V 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*. Red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz. Wrocław 2000 s. 301.

osiągnąć charakteru pełnego gimnazjum ze względu na znikomy procent uczniów o proveniencji katolickiej, którzy uczęszczali tutaj do czterech pierwszych klas, a dalszą edukację kończyli w gimnazjum świdnickim¹⁸.

Dążenia jezuitów do założenia pierwszej uczelni uniwersyteckiej zostały zrealizowane dopiero na początku XVIII w. Mimo, iż początkowo myśleli o założeniu akademii w Nysie na bazie tamtejszego gimnazjum, to Wrocław stał się ośrodkiem uniwersyteckim powołanym do życia przez cesarza Leopolda I 21.10.1702 r.¹⁹

Szeroko zakrojona działalność jezuitów uległa zmianie wraz z przejściem Śląska przez Prusy, a przede wszystkim w momencie utworzenia śląskiej prowincji zakonnej 1.01.1755 r.²⁰

2. DZIAŁALNOŚĆ JEZUITÓW W RAMACH NOWOUTWORZONEJ PROWINCJI

Skład śląskiej prowincji jezuitów stanowiły kolegia we Wrocławiu, Kłodzku, Nysie, Żaganiu, Głogowie, Świdnicy, Legnicy, Opolu, rezydencje w Jeleniej Górze, Piekarach, Otyniu i Brzegu oraz misja w Tarnowskich Górach²¹. Sytuacja w jakiej znalazły się te placówki jezuickie po utworzeniu nowej prowincji nie należała do łatwych, zważywszy że prowincjał czeskiej prowincji Baltazar Lindner zapowiadał pozbawienia śląskich domów wszelkiego źródła utrzymania z chwilą odłączenia ich od macierzystej prowincji²². Miał to być koronny argument w utrzymaniu dotychczasowego *status quo*, który nie znalazł uznania królewskiego, a jednoznaczna decyzja Fryderyka II utworzenia nowej prowincji śląskiej stała się rzeczywistością. Wszystkie zatem placówki jezuickie zlokalizowane na terenie Śląska stanowiły odrębną prowincję śląską z własnym prowincjałem, którym został

¹⁸ Z. LEC. *Działalność jezuitów w Jeleniej Górze w latach 1629-1776*. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2:1994 nr 1 s. 80.

¹⁹ T. BŁASZCZYK. *Fakultet Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1811-1914. Aspekt historyczno-prawny*. Wrocław 2001 s. 35.

²⁰H. HOFFMANN. *Friedrich II. von Preussen und die Aufhebung der Gesellschaft Jesu*. Roma 1969 s. 12.

²¹ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 406.

²² *Tamże*.

Mateusz Weinacht, pełniący swój urząd do 1764 r. Jego następcą został Karol Troilo dotychczasowy rektor kolegium wrocławskiego²³. W 1768 r. funkcję prowincjała śląskiej prowincji objął Jan Gräbner, który pełnił swój urząd do czasu kasaty jezuitów na Śląsku.

Chronologicznie pierwszą placówką jezuicką powstałą na Śląsku było kolegium we Wrocławiu. Wprawdzie pierwsi jezuita przybyli do Wrocławia w styczniu 1581 r. dzięki inicjatywie biskupa wrocławskiego Marcina Gerstmana, który zlecił im duszpasterstwo w katedrze, a jego następca biskup Andrzej Jerin był skłonny erygować w stolicy Śląska kolegium jezuickie, to ich pierwsza misja, ze względu na brak odpowiedniej liczby zakonników i ostry sprzeciw sprostestantyzowanej rady miejskiej, zakończyła się 20.04.1595 r.²⁴ Ostatecznie jezuita na stałe osiedlili się we Wrocławiu w 1638 r., a ich placówka uzyskała rangę kolegium w 1646 r.²⁵

W 1670 r. jezuita otrzymali zgodę cesarza na wzniesienie kościoła i kolegium na terenie zamku cesarskiego. W 1702 r. urządzili szkołę o charakterze uniwersyteckim. W czasach habsburskich Akademia Leopoldyńska cieszyła się nieskrępowanym rozwojem, a stały wzrost liczby studentów pozwolił władzom zakonnym na wzniesienie nowego gmachu w stylu barokowym oraz utworzenie dla celów naukowych obserwatorium astronomicznego i drukarni.

Dynamiczny rozwój kolegium jezuickiego we Wrocławiu został zahamowany z chwilą przejścia Śląska przez Prusy. Gmach kolegium został zajęty przez władze pruskie, które umiejscowiły w nim rannych żołnierzy²⁶. Ponadto rząd pruski pobierał od kolegium rocznie ponad 15 000 florenów w ramach kontrybucji wojennych, co było znacznym obciążeniem ekonomicznym dla wrocławskiej placówki. Liczne ataki na jezuitów ze strony innowierców, jak również posądzenia o zdradę stanu, niewierność wobec pruskiego władcy i pomoc dezertersom

²³ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (AAWŹ). *Historia primi decennii de ortu ac progressu primum Missionis, deinde Residentiae tandem Collegii Wratislaviensis S. J. (1638-1769)*. Sygn. V 39 k. 345 v.

²⁴ A. O. MEYER. *Zur Geschichte der Gegenreformation in Schlesien. Aus Vatikanischen Quellen*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 38:1904 s. 75-76; A. KASTNER. *Archiv für Geschichte des Bisthums Breslau*. T. 1. Neisse 1858 s. 136-138.

²⁵ Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Rzymie (dalej: ARSI). *Historia Provinciae Bohemiae 1641-1650*. Sygn. Boh. 96 s. 89.

²⁶ DĄBROWSKI. *Zakony na Śląsku*. s. 100.

w czasie trwania wojny 7-letniej, w ostateczności zmusiły wrocławskich zakonników do opuszczenia Wrocławia w 1757 r. W okresie ich nieobecności, który trwał do 1763 r. budynek kolegium i gimnazjum przeznaczono na miejsce internowania jeńców austriackich, a konwikt zamieniono na szpital. Nie oszczędzono także kościoła, którego pomieszczenia przeznaczono na magazyn wojskowy, a następnie magazyn zboża²⁷. W grudniu 1758 r. kolegium zmieniło swoje przeznaczenie i służyło odąd jako szpital dla 3 000 chorych i rannych żołnierzy austriackich²⁸. We wrześniu 1765 r. budynek został odebrany jezuitom i przeznaczono go na Pruski Bank Królewski²⁹. Także część pomieszczeń Akademii Leopoldyńskiej przeznaczono na lazaret dla pruskich żołnierzy. Tym samym prowadzenie wykładów uniwersyteckich, jak również nauczanie gimnazjalne było bardzo utrudnione. Mimo, że liczba studentów i uczniów dramatycznie spadała, to nie zaprzestano dotychczasowej działalności edukacyjnej. Wprawdzie niektóre formy wychowawczo-oświatowe zostały zaniechane, jak choćby występy teatralne, które od 1763 r. należały już do przeszłości, to surowa krytyka szkolnictwa jezuickiego, przeprowadzona po zakończeniu wojny 7-letniej, doprowadziła do reformy oświaty katolickiej na Śląsku, powodując jedynie jej zmiany strukturalne i programowe³⁰.

Istniejąca przy wrocławskiej uczelni uniwersyteckiej drukarnia otrzymała w 1765 r. zakaz drukowania dokumentów papieskich bez uzyskania zgody króla, a od 1772 r. dodatkowo pism politycznych bez uprzedniej cenzury kamery królewskiej. Rok później drukarnia uniwersytecka doznała dalszych ograniczeń, otrzymując pozwolenie na drukowanie wyłącznie pism akademicznych³¹.

Obostrzenia rządowe dotknęły także aptekę jezuicką, której w 1763 r. zabroniono dostarczania leków osobom nie związanym z kolegium. Wprawdzie zarządzenie to trwało tylko 3 lata, ale jezuici zobowiązani byli także do wydawania leków ubogim mieszkańcom

²⁷ C. RABE. *Alma Mater Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1698-1811*. Köln – Weimar – Wien 1999 s. 261.

²⁸ B. DUHR. *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im 18. Jahrhundert*. T. 1. München – Regensburg 1928 s. 408.

²⁹ *Tamże*. s. 428.

³⁰ T. BŁASZCZYK. *Stan i reforma oświaty na Śląsku w czasach pruskich do 1811 r.* „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 57:2002 nr 3 s. 319 n.

³¹ J. REINKENS. *Die Universität zu Breslau vor der Vereinigung der Frankfurter Viadrina mit der Leopoldina. Festschrift der katholisch-theologischen Fakultät*. Breslau 1861 s. 109-110.

Wrocławia za bardzo niską cenę, a nawet za darmo. Ponadto pragnąc uniknąć likwidacji apteki na rzecz państwa musieli wносить opłatę 100 florenów reńskich rocznie³².

Drugim co do ważności jezuickim kolegium śląskiej prowincji była placówka założona w Kłodzku w 1597 r. przez prepozyta kościoła NMP i kanoników regularnych, Krzysztofa Schemnitza. Z chwilą utworzenia placówki miała ona charakter rezydencji, a rangę kolegium uzyskała w 1599 r.³³ Jezuici otworzyli równocześnie szkołę, na potrzeby której wybudowali w 1602 r. konwikt.

W czasach pruskich kolegium kłodzkie doznało wielu obciążeń nie tylko ekonomicznych. Dobra seminaryjne były zajęte na skutek rekwizycji wojennych. W 1745 r. dolne piętro seminarium zostało przeznaczone przez władze pruskie na piekarnię polową, a na wyższym piętrze urządzono lazaret. Z chwilą utworzenia prowincji śląskiej jezuitom odebrano także prawo prowadzenia browaru. Wrogię nastawienie komendanta twierdzy generała von de la Motte Fouqué względem jezuitów przyczyniało się do licznych oskarżeń, a nawet aresztowań. W 1757 r. na skutek pożaru konwikt wywołanego przez stacjonujące w nim wojska pruskie oskarżono jezuitów kłodzkich o konspirację i wywołanie pożaru, za co spotkała ich kara więzienia. W lutym 1757 r. jezuici kłodzcy otrzymali nakaz opuszczenia miasta oraz uiszczenia 2 000 florenów na rzecz duchownych, którzy mieli zająć ich miejsce³⁴. Wraz z przejściem Kłodzka przez Austriaków (26.07.1760 r.) do miasta przybyli czescy jezuici, którzy na rozkaz cesarzowej Marii Teresy otrzymali dotychczasowe posiadłości zakonne. Na mocy pokoju hubertusburskiego (1763) Kłodzko ponownie przeszło pod zarząd Prus, a na miejsce jezuitów czeskich przybyło 13 jezuitów śląskiej prowincji. Rok później zapadło rozstrzygnięcie rządowe w sprawie przekroju społecznego gimnazjum kłodzkiego, na mocy którego nie pozwolono jezuitom przyjmować uczniów wywodzących się z rodzin chłopskich i najemników wolnych. Rządowy dekret spowodował tym samym znaczne obniżenie liczby uczniów, która w 1769 r. wynosiła 79 chłopców³⁵.

³² B. DUHR, *Geschichte der Jesuiten*. s. 426.

³³ AAWr. *Tabulae exhibentes sedes antiquae Societatis Jesu, missionum stationes et collegia. 1556-1773*. Sygn. V B 13 a k. 2.

³⁴ DUHR, *Geschichte der Jesuiten*. s. 456.

³⁵ *Tamże*. s. 452.

Kolejna placówka jezuicka na Śląsku początkowo o charakterze misji (1610), potem rezydencji (1623), a od 1624 r. kolegium, powstała w Nysie. Właściwym jej fundatorem był biskup wrocławski Karol Habsburg, który wiązał z jezuitami nadzieję na utworzenie w Nysie uczelni o charakterze uniwersyteckim³⁶. Wprawdzie jezuitom nie udało się stworzyć uniwersytetu, ale zasłynęli z działalności oświatowej prowadząc znane *Gymnasium Carolinum*, w którym oprócz nauk humanistycznych wykładano filozofię i teologię moralną dla studentów Towarzystwa Jezusowego i alumnów wrocławskiego seminarium³⁷.

W czasach pruskich jezuita byli oskarżani o podżeganie żołnierzy do dezercji za co otrzymali w 1756 r. miesiąc aresztu domowego, a sprzeniewierzenie się karze groziło im nawet śmiercią. Rok później zakonnicy otrzymali nakaz opuszczenia miasta, a ich kolegium władze pruskie przeznaczyły na szpital, magazyn wojskowy oraz więzienie dla austriackich jeńców³⁸. Po powrocie do Nysy w 1763 r. jezuita rozpoczęli prace remontowe zrujnowanego kolegium i gimnazjum, a w jesieni podjęli działalność oświatową i duszpasterską, którą prowadzili nieprzerwanie do czasów kasaty zakonu.

Żagań był jednym z miast śląskich, w którym jezuita założyli swoją placówkę. Dzięki życzliwości Albrechta von Wallensteina, który zabiegał o rekatolicyzację podległych mu ziem, mogli jezuita otworzyć swoją misję w 1628 r., która jeszcze w tym samym roku została podniesiona do rangi rezydencji. Wraz z otrzymaniem na początku 1629 r. statusu kolegium³⁹ jezuita żagańscy otworzyli 4-klasową szkołę, którą z biegiem czasu przekształcili w gimnazjum⁴⁰.

W czasach pruskich liczba uczniów drastycznie spadała osiągając w 1769 r. stan 45 osób. Ponadto 5 lat wcześniej na życzenie króla Fryderyka II zaprzestano wystawiania przez uczniów gimnazjum sztuk teatralnych⁴¹. Z chwilą utworzenia w 1755 r. śląskiej prowincji jezuitów w Żaganiu urządzono nowicjat, w którym zamieszkało 31 kandydatów do zakonu i 8 kapłanów⁴². W 1758 r. kolegium i gimna-

³⁶ DĄBROWSKI. *Zakony na Śląsku*. s. 97.

³⁷ LEC. *Placówki jezuickie na Śląsku*. s. 86.

³⁸ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 440.

³⁹ LEC. *Jezuici w Żaganiu*. s. 311-312.

⁴⁰ H. HOFFMANN. *Die Saganer Jesuiten und ihr Gymnasium. Zur Dreihundertjahr-Feier des Saganer Gymnasium*. Sagan 1928 s. 129.

⁴¹ *Tamże*. s. 164-166.

⁴² HOFFMANN. *Die Saganer Jesuiten*. s. 84.

zjum stało się lazaretem dla żołnierzy pruskich, a rok później więzieniem dla austriackich jeńców⁴³.

Niszczące skutki wojen śląskich dotknęły także kolegium w Żaganiu. Oprócz stałych obciążeń finansowych zmuszono jezuitów żagańskich w 1761 r. do zaciągnięcia pożyczki w wysokości 2 000 guldenów na budowę dwóch barek z przeznaczeniem dla wojska⁴⁴. Ponadto 4 lata później dokonali przymusowego zakupu 40 uli⁴⁵.

Do Głogowa jezuici przybyli w 1625 r. dzięki staraniom starosty głogowskiego Jerzego Oppersdorffa. Rok później placówka uzyskiwała rangę rezydencji, a w 1651 r. stała się kolegium, przy którym utworzyli szkołę⁴⁶.

Wchodząc w skład prowincji śląskiej kolegium głogowskie w okresie wojny 7-letniej zostało dotknięte licznymi stratami i obciążeniami finansowymi. Wprawdzie wcześniejsze straty z okresu pierwszych wojen śląskich, które powstały w wyniku plądrowania dóbr jezuickich, sami jezuici szacowali na 26 000 guldenów, to w późniejszym okresie obciążenia finansowe były jeszcze większe i poważnie naruszyły płynność finansową kolegium głogowskiego. Przyczyną tego stanu były roszczenia finansowe Jana Karola Schönaicha, byłego dziedzica dóbr, którymi od 1673 r. zarządzali jezuici. Książę Schönaich domagał się od jezuitów nie tylko zwrotu dóbr, ale także rekompensaty za dochody z tych dóbr począwszy od 1700 r. Tym samym kolegium głogowskie pozbawiono dwóch wsi Ruhlau i Rauden, a ponadto zostało obciążone spłatą finansowej rekompensaty w wysokości około 300 000 talarów. Dalsze roszczenia finansowe księcia Schönaicha zostały zablokowane przez samego króla Fryderyka II w 1775 r.⁴⁷

Także gimnazjum głogowskie borykało się z wielkimi problemami czego powodem było rozporządzenie królewskie z 1764 r. zabraniające przyjmowania na naukę dzieci pochodzenia chłopskiego i robotniczego. Dzieci te miały być dodatkowo egzaminowane przez państwowych komisarzy celem umożliwienia im dalszej edukacji. Ponadto, bez specjalnego zezwolenia zarządu prowincji nie można było ich promować do wyższych klas szkolnych. W 1766 r. również dzieci mieszczan podlegały egzaminowi i również one musiały uzy-

⁴³ DĄBROWSKI. *Zakony na Śląsku*. s. 106.

⁴⁴ HOFFMANN. *Die Saganer Jesuiten*. s. 87-89.

⁴⁵ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 436.

⁴⁶ H. HOFFMANN. *Die Jesuiten in Glogau*. Breslau 1926.

⁴⁷ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 446.

skąć zgodę od odpowiednich władz na dalszą edukację. Tym samym liczba uczniów gwałtownie się zmniejszyła tak że w 1769 r. jezuici obejmowali edukacją jedynie 20 uczniów⁴⁸. Dotychczasowe pomieszczenia kolegium zostały w 1756 r. zajęte przez władze pruskie, które urządziły w nim magazyn zbożowy, jak również lazaret dla 200 rannych żołnierzy. Rok później lazaret został strawiony przez pożar, dokonując ogromnych zniszczeń kolegium i kościoła. Spalone zapasy żywności musiały być pokryte przez jezuitów, których obciążono karą 7 000 talarów⁴⁹.

W 1629 r. jezuici pojawili się w Świdnicy, by w 1635 r. przekształcić swoją placówkę w rezydencję, przy której utworzyli szkołę. Dwa lata później sprawowali pieczę duszpasterską nad powierzoną im parafią, a w 1652 r. ich rezydencja została podniesiona do rangi kolegium. W późniejszym okresie podjęli się budowy kolegium, przy którym istniało 6-klasowe gimnazjum.

Czasy pruskie nie były łaskawe dla jezuitów, którzy stracili na rzecz wojska pruskiego 4 kaplice przy bramach miejskich Świdnicy oraz kościół Najświętszego Sakramentu, a także zostali obciążeni kontrybucjami wojennymi. Kolegium zostało zmuszone do utworzenia lazaretu i troski nad rannymi żołnierzami oraz ich utrzymania. Szkoły jezuickie zostały rozwiązane, lecz zajęcia dydaktyczne były prowadzone w dalszym ciągu przez jednego z profesorów. Po utworzeniu prowincji śląskiej zakon w dalszym ciągu doznawał wielu krzywd ze strony władz pruskich. Wprawdzie utworzono w Świdnicy kurs filozofii, ale w okresie wojny 7-letniej zabudowania kolegium oraz gimnazjum zostały zajęte, przyczyniając się do wyhamowania procesu dydaktyczno-oświatowego. Ponadto, dwukrotnie w 1758 r. oraz 1762 r., jezuici zostali zmuszeni do opuszczenia miasta i przekazania parafii najpierw franciszkanom, a następnie dominikanom. Po pokoju zawartym w Hubertsburgu (15.02.1763) powrócili na stałe do Świdnicy i wznowili działalność oświatową. Po usunięciu z kościoła pozostałości magazynu żywnościowego jezuici mogli dopiero w roku 1773 sprawować kult eucharystyczny⁵⁰. Znacznego obciążenia finansowego na rzecz państwa kolegium świdnickie doznało w 1763 r. kiedy to zmuszono jezuitów do zakupu 8 barek na rzecz wojska pruskiego⁵¹.

⁴⁸ *Tamże*. s. 441.

⁴⁹ HOFFMANN. *Die Jesuiten in Glogau*. s. 59-64.

⁵⁰ H. HOFFMANN. *Die Jesuiten in Schweidnitz*. Schweidnitz 1930 s. 251-270.

⁵¹ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 439.

Placówka jezuicka w Legnicy powstała w 1689 r. dzięki zabiegom archidiacona legnickiego Jana Maksymiliana Strauβa⁵². W 1698 r. placówka ta stała się rezydencją, a dwa lata później uzyskała rangę kolegium⁵³. Ich praca związana była z działalnością oświatową i duszpasterską⁵⁴.

Z chwilą utworzenia śląskiej prowincji kolegium legnickie stało się siedzibą prowincjała⁵⁵. Mimo niesprzyjających okoliczności czasu prowadzili ożywioną działalność duszpasterską, a także stałą opiekę nad więźniami i chorymi. Jezuiti legniccy nie ustrzegli się jednak przed represjami ze strony władz pruskich, które w okresie wojny 7-letniej osadziły w więzieniu prowincjała Mateusza Weinachta i rektora kolegium Franciszka Franckenberga. Po uzyskaniu wyroku uniewinniającego zwolniono ich z więzienia, ale nałożono na nich obowiązek płacenia daniny 150 florenów, a dodatkowo na rzecz państwa roczną karę w wysokości 18 000 florenów⁵⁶. Obciążenia finansowe jakie państwo pruskie nałożyło na kolegium legnickie przyczyniło się do jego olbrzymiego zadłużenia, co sprawiło, że większość zakonników ze względu na brak środków utrzymania musiała przejść do innych domów. Tym sposobem w 1768 r. kolegium legnickie przestało być siedzibą prowincjała, która została przeniesiona do Kłodzka⁵⁷.

Dotychczasowa rezydencja jezuitów w Opolu założona w 1667 r. została podniesiona w 1714 r. do rangi kolegium. Od 1669 r. funkcjonowało przy opolskiej placówce jezuickiej gimnazjum, które rozszerzało dydaktyczno-oświatową opiekę nad 190 uczniami.

Od czasu ustanowienia śląskiej prowincji jezuitów kolegium zostało obciążone podatkami w wysokości 4 000 talarów oraz budową 4 barek rzecznych dla wojska pruskiego⁵⁸. Ponadto, zachowując stan posiadania dóbr ziemskich, które przynosiły kolegium skromne aczkolwiek pewne dochody, otworzyli w 1760 r. aptekę⁵⁹. Jednakże 3 lata

⁵² Z. LEC. *Jezuici w Legnicy (1689-1776)*. Wrocław 2001 s. 81.

⁵³ L. GRZEBIEŃ. *Legnica. W: Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*. Red. L. Grzebień. Kraków 1996 s. 358.

⁵⁴ L. KOCH. *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt*. Paderborn 1934 kol. 1104.

⁵⁵ H. HOFFMANN. *Der Anfang der schlesischen Jesuitenprovinz*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 62:1928 s. 150.

⁵⁶ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 435.

⁵⁷ LEC. *Jezuici w Legnicy*. s. 98.

⁵⁸ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 450.

⁵⁹ H. HOFFMANN. *Die Jesuiten in Oppeln*. Breslau 1934 s. 79-80.

później jezuita otrzymali zakaz sprzedawania lekarstw, co znacznie uszczupliło wpływy pochodzące z farmacji⁶⁰. Władze pruskie nie pozostawiły jednak kolegium w Opolu bez obciążeń finansowych i kontrybucyjnych, domagając się od placówki opolskiej wybudowania w 1766 r. we wszystkich majątkach ziemskich tkalni oraz bielarni⁶¹.

Oprócz kolegiów, które zajmowały się działalnością oświatową istniały także rezydencje, zajmujące się szeroko pojętym apostołstwem i stacje misyjne, które posiadały charakter ściśle duszpasterski⁶². Z chwilą utworzenia śląskiej prowincji zakonnej w 1755 r. jezuita posiadali jeszcze rezydencje w Jeleniej Górze, Piekarach Śląskich, Otyniu i Brzegu oraz misje w Tarnowskich Górach.

W związku z przeprowadzaną przez barona Henryka von Bibrana akcją kontrreformacyjną jezuita przybyli do Jeleniej Góry w 1629 r., a swoją placówkę podnieśli do rangi rezydencji 40 lat później⁶³. W czasach pruskich rezydencja jeleniogórska popadła w olbrzymie zadłużenie z powodu obciążeń podatkowych, które znacznie przewyższały jej dochody. W 1758 r. dodatkowo została obłożona przymusową pożyczką przeznaczoną na budowę barek rzecznych dla wojska pruskiego⁶⁴.

W Jeleniej Górze jezuita prowadzili od 1637 r. szkołę łacińską, która z powodu braku uczniów nie spełniała wymogów pełnego gimnazjum. Jeleniogórskie progimnazjum jezuitckie zapewniało uczniom edukację w czterech pierwszych klasach, a dwie końcowe klasy podejmowano w gimnazjum świdnickim. W 1760 r. szkoła łacińska w Jeleniej Górze została ostatecznie zamknięta⁶⁵.

W 1629 r. jezuita osiedlili się w Otyniu, podnosząc 20 lat później swoją placówkę do rangi rezydencji, która stwarzała kolegium legnickiemu materialne utrzymanie. W czasie wojny 7-letniej rezydencja otyńska została zobligowana do zaciągnięcia pożyczki na budowę 12 barek z przeznaczeniem dla wojska pruskiego. W pracy duszpasterskiej jezuita z Otynia w dalszym ciągu szerzyli kult Matki Bożej z Klenicy dokąd organizowali pielgrzymki, które zostały zabronione przez władze pruskie w obawie przed dezercją żołnierzy do Polski⁶⁶.

⁶⁰ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 450.

⁶¹ HOFFMANN. *Die Jesuiten in Oppeln*. s. 80.

⁶² LEC. *Placówki jezuitckie na Śląsku*. s. 84.

⁶³ TENZE. *Działalność jezuitów w Jeleniej Górze*. s. 65.

⁶⁴ H. HOFFMANN. *Die Jesuiten in Hirschberg*. Breslau 1934 s. 97.

⁶⁵ LEC. *Działalność jezuitów w Jeleniej Górze*. s. 80.

⁶⁶ H. HOFFMANN. *Die Jesuiten in Deutsch-Wartenberg*. Schweidnitz 1931 s. 148-149.

Przynależąca do kolegium opolskiego wpierv jako stacja misyjna (1677), a następnie od 1682 r. jako rezydencja w Piekarach Śląskich zastąpiła z działalności jezuitów na rzecz ruchu pątniczego związane go z kultem cudownego obrazu Matki Bożej. Mimo wielu uciążliwości ekonomicznych w czasach pruskich ruch pielgrzymkowy rozwijał się do 1759 r. kiedy to został zakazany przez władze pruskie⁶⁷.

Związana z kolegium wrocławskim placówka jezuicka w Brzegu została założona w 1681 r., a 4 lata później została podniesiona do rangi rezydencji. Od 1685 r. jezuci brzescy prowadzili szkołę, która dopiero w 1739 r. otrzymała status gimnazjum. Jej uczniowie zostali włączeni do Sodalicji Mariańskiej, której działalność w czasach pruskich została znacznie ograniczona, a cieszące się uznaniem procesje z rezydencji do kościoła w 1763 r. zostały przez władze pruskie zupełnie zakazane⁶⁸.

Jedyną stacją misyjną w ramach nowoutworzonej prowincji śląskiej była placówka jezuicka w Tarnowskich Górach, która powstała w 1657 r. W czasach pruskich jezuci byli oskarżani o pomoc dezertrom. Ciągłe ataki na zakonników przyczyniły się w końcu do zamknięcia misji tarnogórskiej, co nakazywał dekret królewski z 1765 r.⁶⁹

Zakończenie

Kościół katolicki doznał znacznego uszczerbku z chwilą przejścia Śląska przez Prusy. Polityka wyznaniowa króla pruskiego Fryderyka II mimo zapewnień o dochowanie tolerancji wyznaniowej nie oszczędziła także wiele wspólnot zakonnych w tym jezuitów. Ich szeroko zakrojona działalność została wyhamowana na skutek obciążeń finansowych i ingerencji w wewnętrzne sprawy zakonu.

Powołanie do życia 1.01.1755 r. śląskiej prowincji jezuitów spowodowało głęboką penetrację ekonomiczną śląskich kolegiów, rezydencji i stacji misyjnych, które mimo poważnych trudności w dalszym ciągu realizowały dotychczasową działalność, a ich trwanie do czasów śląskiej kasaty w 1776 r. przyniosło w dziejach Śląska ożywienie duszpasterskie, oświatowe i gospodarcze.

⁶⁷ TENZE. *Die jesuiten in Oppeln*. s. 256.

⁶⁸ DĄBROWSKI. *Zakony na Śląsku*. s. 111.

⁶⁹ DUHR. *Geschichte der Jesuiten*. s. 451.

NIEDERLASSUNGEN DER SCHLESISCHEN PROVINZ
DER JESUITEN IN JAHREN 1755-1776

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Katholische Kirche hat viel gelitten nach dem Übernahme Schlesiens von Preußen. Konfessionspolitik des preußischen Königs Friedrich II trotz Zugeständnissen und Versprechungen von der Konfessionstoleranz schonte doch auch nicht viele Ordensgemeinschaften, unter anderen auch nicht Jesuitenorden. Ihre verbreitete Tätigkeit wurde gehemmt durch finanzielle Lasten und Einmischung in die interne Angelegenheiten des Ordens. Das Gerufen ins Leben 1.01.1755 der schlesischen Provinz der Jesuiten verursachte eine tiefe Penetration der schlesischen Niederlassungen (Kollegien, Residenzen und Stationen) durch die staatliche Obrigkeit, die Jesuiten aber trotz aller Schwierigkeiten weiter setzten ihre Tätigkeit fort deren Folge war – bis zur Auflösung im Jahre 1776 – Belebung der Seelsorge, Aufklärung (Bildung) und der Wirtschaft im Schlesien.

Thum. Ryszard Paszek SDS